

Анатолій Можаровський

ЛІКСАНДР

Київ
«Неопалима купина»
2014

ББК 83.3(4Укр)
М74

Можаровський А.І.

Ліксандр. *Повість*. — К.: «Неопалима
М74 купина», 2014. — 64 с.

ISBN 978-966-2002-09-6

У формі родинної хроніки автор, подаючи епізоди біографії свого діда, показує велич, силу, благородство духу простого українського хлібороба, його одвічне прагнення до творення краси.

ББК 83.3(4Укр)

Відповідальний редактор
Михайло МАЛЮК

В оформленні книги використані фото
Михайла МАЛЮКА

ISBN 978-966-2002-09-6 © Можаровський А.І., 2014.
© Малюк М.М.
передмова, 2014.
© Урбанська С.Г.,
художнє оформлення,
2014.
© Видавництво
«Неопалима купина», 2014.

ВІДЖИВЛЕНА ПІЛОЧКА РОДУ

...Крутили колись у нашому сільському клубі фільм (назви уже не згадаю), і був там епізод, що видавався тоді дотепним: головному героєві — льотчику підсовують цигарку, в яку напхано порошу. Той, нічого не підозрюючи, глибоко затягується — сигарета ефектно вибухає, обличчя курця чорне від кіптяви — тільки зуби і очі блищать.

Спробував повторити той фокус і я. Вкрав у діда цигарку, поцупив з припічка коробок сірників і, заховавшись у буф'янах за хлівом, виколупав з цигарки тютюн, нашкр'ябав з сірників сірки, натопкав у дідову цигарку, скраю знову замаскував тютюном.

Дід шалював під повіткою “лапшу” — тонюні липові дощечки — на нові дѣрабини до воза. Я крутився у нього перед очима і чекав...

Ось дід відклав рубанок, присів на дубовий окопенок і попфосив:

— А принеси-но цигарку, онучку...

Я радо побіг до хати й хутенько вернувся з наготованою цигаркою. Подав її дідові і став оддалеки: жду, що ж воно буде? Що робитиме дід, коли цигарка вибухне? Злякається? Лаятиме, битиме мене? Внутрішньо я був готовий до будь-якого покарання, добре-бо знав, що підлість роблю... Цигарка, нарешті, вибухнула. Я, хоч і чекав цього моменту, злякано здригнувся. А дід і

оком не змигнув. Ніби й не було нічого. Зім'яв пальцями гільзу і, не дивлячись на мене, видихнув:

— Не балуїся, онучку...

Я розплакався і втік.

Мене й досі пече сором за той вчинок...

Дитинство жорстоке до старості. Може, це підсвідоме втілення одвічного закону життя: старе жертовно поступається тільки-но народженому? Дитина не розуміє старості, як молодда трава, що росте на перегної свого попередника, не знає звідки взялися живлющі соки, що годують її стебло. Минуть роки і, враз, несподівано, як відкриття, як осяяння приходить — живеш на світі завдяки тисячам безіменних для тебе людей, які крізь віки, крізь природні катаклізми, війни, голодомори, епідемії, хвороби, серед тисяч і мільйонів великих і малих нещасть вберегли, не обірвали тонюсіньку павутинку твого життя. Все, що робили вони й пережили — заради тебе. Без них — не народився б ти. Та хто тобі розкаже про них? Родовідне дерево? Де вони, наші родовідні дерева? Згоріли у полум'ї переворотів, революцій і війн — лиш пеньки почорнілі тирчать. Не біла кість — граф чи поміщик, — простий чоловік, селянин з діда-прадіда мусив цуратись свого родоводу, абись йому не кололи очі куркулями, одноосібниками, шкідниками, ворогами народу... Якої тільки омели не щепили на наші генеалогічні дерева, щоб тут таки їх безжально зрубати!

Своє родовідне дерево, теж добряче пошарпане й порубане лихоліттями і війнами, віджив-

лює Анатолій Можаровський у цій коротенькій повісті. “Ліксандр” — це спогад про спогад. Діда не стало, коли авторові ледь виповнилося чотири роки: надто малий він був, щоб свідомо цікавитись дідовою біографією; для нього він просто був старий красивий чоловік з вічно усміхненими очима, які світилися добром і любов’ю. З роками цей образ-спомин з раннього дитинства як на знуреному в проявник фотопанелі набирав все виразніших рис. Справа в тім, що у повсякденному житті родини Можаровських, як і села загалом, постійно відчувалась дідова присутність: щораз, коли виникала якась побутова проблема чи складалась неординарна життєва ситуація, на слуху було: “А Ліксандр вчинив так...”, “Ліксандр сказав...”, “Ліксандр не дозволив...” Сприймалось це цілком природно, авторитет Ліксандра стояв понад усі сумніви, був незаперечним.

Про Ліксандра ніколи не говорили в минулому часі, як не розпитуємо ми про минуле тих, хто виріс разом з нами — вони весь час поруч, ми йдемо по життю пліч-о-пліч, нам немає потреби цікавитися про них у когось. У нас спільне минуле і спільні спогади про нього. Те, що про Ліксандра майже ніколи не говорили поза конкретними ситуаціями, в яких він виступав арбітром, децю ускладнило реконструкцію його біографії: авторові довелося опиратися на власні дитячі переживання і враження та уривчасті спогади матері, які, на жаль, уточнити не мав можливості — мама вже теж за вічною межею...

Та попри все, Анатолію Можаровському вда-

лося створити цікавий, кінематографічно виразний і динамічний твір, що виходить далеко за рамки біографії окремої людини. Це — портрет народу на тлі епох. В кількох епізодах, осядливо, небагатослівно виписаних, він показує велич, силу, благородство духу простого українського хлібороба, його одвічне прагнення до творення краси, до досконалості людських стосунків, де завжди на першому місці чесна праця і дотримання моральних приписів християнства.

Часовий простір “Ліксандра” — остання чверть XIX — XX — початок XXI століть з усіма їх соціальними, моральними катаклізмами. В інтерпретації Анатолія Можаровського, час — не рамки, якими обмежується біологічне життя людини; час уособлює мирське, тимчасове, минуле, себто антисвіт, — агресивні, ворожі людині сили, що спокусами, підлотами, обманом нищать в людині божественне начало, позбавляють майбутнього.

Є у повісті, вірніше у біографії Ліксандра, карколомний сюжет — неймовірна вигадка антисвіту: в часи репресій сільські активісти закатували його дружину, вщент розграбували хату, прирекли на голодну смерть осиротілих дітей; і от в німецьку окупацію цих активістів арештовано, їх мають розстріляти. Ліксандр рятує їх. Багато років по тому внучка одного з порятованих стане дружиною внука Ліксандра...

Ліксандр виграв свою битву з часом, свою битву з антисвітом.

Нині наша черга воювати з сучасним, не менш

підлим і підступним антисвітом. Сьогодні він прибраний в інші, спокусливіші, шати, і служать йому сучасні адепти з куди масштабнішим розмахом: оті Леґи, Сопляки, Костирки і Потапи, що в тридцяті під гаслом колективізації грабували хазяйновитих односельців, сьогодні вже під гаслом приватизації прибрали до рук країну. Вони тепер олігархи, депутати, президенти. Каста недоторканих виродків, зрадників, брехунів, злодюг, убивць, розпусників...

Проти них і повстав Майдан.

Революція гідності, жертовна загибель Небесної Сотні вкотре довели світові, що українці здатні виборювати право на гідне життя.

Але ворог не спить. Сусідня держава, що лицемерно переконувала нас у "братерській любові", підло почала війну.

І знову немає спокою в Україні.

Окупація Криму...

Терористичні банди і російські війська на Донбасі і Луганщині...

Тисячі загиблих, сотні тисяч біженців...

Випалена щент земля...

Війна з антисвітом триває.

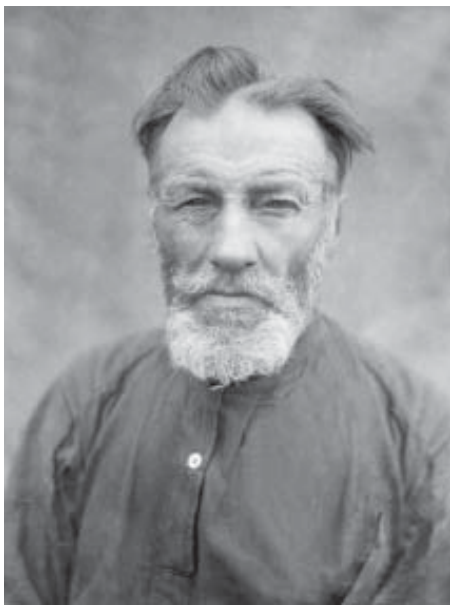
І ми не маємо права програти її.

Михайло МАЛЮК

Мій дід Токаренко Олександр Мехтодович, якого в селі всі називали Ліксандр, народився в останній чверті ХІХ століття — 28 вересня 1885 року — в селі Кочерів Волинської губернії (нині Житомирської області) в родині заможного селянина, який виховав шестеро дітей. Змалку всі були привчені до праці, не цуралися ніякої роботи. В сім'ї шанували книжку, довгими зимовими вечорами читали вголос. Усі діти закінчили школу.

Велике господарство, поле, сад. Тримали кілька пар коней, на яких підряджались возити товари з Києва до Москви, Петербурга, Мінська та Варшави. Цей тогочасний бізнес називався “хурувати”.

Дід Ліксандр був старшим сином і рано став хазяїном після смерті батьків. Працював день і ніч, як і вся велика родина, бо окрім молодших братів і сестер, було ще кілька сиріт, які прибились до оселі. І хоча в селі їх називали наймитами, дід вважав їх своїми дітьми. Поміж них був такий собі Мишка. Прийшов замурзаний, обірваний. Шморгаючи носом, ковтаючи сльози просив притулку. Дід його прихистив, як і ба-

Ліксандр. 1953 р.

гатьох інших. На гарних харчах, в теплі і затишку великої родини хлопець хутко вилюднів, налився силою. По революції 1917 року це вже був красень-парубок: стрункий, широкоплечий, під два метри зростом. Прийшла пора його женити. Дід знайшов йому дівчину в сусіднім селі Ставище. Відгуляли весілля. Дід обдарував молодят кіньми, реманентом, словом, усім

необхідним, і Мишка переїхав до молодії дружини.

Через два дні, удосвіта, Мишка, весь у сльозах, стояв на дідовому подвір'ї.

— Що трапилось? З жінкою не вжився?

— Ні. Все добре. І жінку люблю. Але без вас жити не можу. Я хочу жити тут, з вами...

Мусили будувати йому хату на дідовому обійсті. Тут Мишка і жив з дружиною аж до війни. З війни він не повернувся. Царство йому небесне...

Ліксандр, не зважаючи на молодий вік, мав великий авторитет не тільки в своєму селі, а й в Радомишлі, Брусилові. Його поважали за природний розум, життєву розважливість. Суддя в Брусилові взяв його в куми.

І ось Ліксандр зустрів свою долю. Це була любов з першого погляду — Домна Хоменко. Теж з великої заможної родини. Її батько, здається, був старостою церкви, мав великий вплив на людей всіх довколишніх сіл. Можливо, він мав і сан священнослужителя, точно не знаю.

До церкви ходили тисячі людей, в тім числі і місцеві поміщики, чиновники — з усіма батько Домни був на короткій нозі.

Ліксандр заслав сватів. Батько Домни йому категорично відмовив. Домна плакала, благала, падала на коліна, та батько стояв на своєму:

— Я сказав: ні! Значить — ні!

Але закохані зустрічались і далі.

Старий Хоменко, аби покласти край цій любовній історії, скористався дієвим і на сьогодні способом: маючи потрібні зв'язки, взяв і запроторив Ліксандра у в'язни-

цю. Яку там йому справу шили тодішні корумповані поліцейські, достеменно не відомо, він про це не любив говорити, але відсидівши у буцегарні тижнів зо два, задіяв свої зв'язки і вийшов на волю. Того ж таки дня Домна перебралась до нього.

Діватись нікуди. Довелось Хоменкам дати згоду на шлюб.

Після вінчання на обійсті Ліксандра зійшлися гості з усієї округи. Весільні столи накрили в саду — яких тільки страв і напоїв там не було! Весілля тоді гуляли щедро, з розмахом.

Налили першу чарку. Сват, перев'язаний рушником, почав традиційну промову. Коли він замовк, Ліксандр встав, підняв руку:

— А зараз всі Хом'яки (так по-вулично-му звали Хоменків) ставлять чарки і йдуть додому. А Токаренки п'ють-гуляють три дні.

Звичний шелест притишених розмов, що завжди висить над великим зібранням людей, а особливо тих, що ось-ось почнуть застілля, враз урвався, навіть вітер вщух. У повній тиші дружки Ліксандра взяли попід руки батьків нареченої і повели з двору, а за ними і решту гостей з боку Хо-

менків попросили вийти із-за столів. Коли останній представник Хоменків покинув весілля, під звуки маршу ворота закрили.

— А тепер будемо гуляти! — сказав Ліксандр і махнув музикантам: — Грайте!

Домна плакала.

Ліксандр поцілував її, шепнув щось на вухо. Вона витерла сльози, усміхнулась...

Через рік у них народився син Андрій.

Авторитет Хоменків підупав. Вся округа про них пліткувала, мовляв і приданого за дочкою не дали, і внукові гостинців неносять, і з зятем, серйозним і працьовитим хазяїном, миру не мають...

Три роки Домна умовляла чоловіка, щоб хоч посаг її прийняв. Зрештою він змиловився.

У неділю, після служби в церкві, на п'яти возах їхали до зятя Хоменки.

Вели коня, корову.

Гнали свиней, овець.

Везли скрині.

Їхали з музикою, співами, центром села.

І було друге весілля.

І Ліксандр став у великому роду Хоменків найулюбленішим зятем.

Було тоді йому ледь за двадцять...

Я пам'ятаю брата Домни, Івана Захаровича. Освічений, інтелігентний чоловік. Він казав:

— Куди мені! Твій дід був кращий. Йому не було рівних.

Ліксандр невтомно працював. У полі. У саду. Завів чи не найбільший і найкультурніший у наших краях сад. Поставив нову хату, клуні, конюшню. Хурував. Зі своїх поїздок привозив рідкісні породи дерев, обсаджував ними садибу.

Хазяйство велике. Багато людей. За всім треба око та й око, щоб лад навести, у порядку тримати.

Хліб пекли щодня.

Невістки.

Кожна по черзі.

Якогось вечора Ліксандр виглядає з кошовиці косарів на вечерю. Аж ген в кінці вулиці пливуть в призолоченій призахідним сонцем куряві три пари волів, тягнуть вози з натомленими людьми.

На роги волів настромлені балабухи з хліба. Хліб вдався глевкий, от з нього й наліпили балабухів.

— Хто пік? — тихо запитав Ліксандр.

Недбайлива невістка тиждень поспіль працювала в полі на одній воді.

Якось один з братів Домни, який жив у сусідньому селі, попросив допомогти зі жнивами. Поїхала Домна і хлопці, які

жили в Ліксандра. Повернулися за тиж-
день. Худі, змарнілі, чорні з лиця.

— Що таке? — питає Ліксандр.

І Домна розказала: брат практично їх не
годував, так, якусь баланду задля годиться
хлюпне у миску — і все. А він був дуже ба-
гатий.

— Так, хлопці, їсти і спати! — розпоря-
дився Ліксандр.

Опівночі розбудив, велів запрягти ко-
ней. Поїхали в сусіднє село.

Тихо зробили підкоп під братову комо-
ру, витягли муку, крупи, солонину, сушену
рибу, гриби — все що було. Розвезли по
довколишніх селах, роздали найбільшим
родинам.

А ранком прилітає до Ліксандра брат
Домни, плаче: “Мене обікрали!” і просить
борошна, щоб хоч хліба спекти.

Ліксандр виніс йому жменю, висипав у
кишеню.

— Їдь, — каже. — Тобі надовго вистачить.
Ти економний хазяїн.

Невдовзі почалась перша світова війна.

Ліксандр і троє його братів пішли на
фронт.

На хазяйстві лишилась Домна з малим
Андрієм.

У тій кривавій бійні брат Домни, Андрій, втратив обидві ноги. Ходив на протезах, спираючись на паличку. Скалічений, він так і не одружився, жив у родині другої сестри Марії. Чим міг допомагав у господарстві. Всі родичі — близькі і далекі — його любили й шанували, ніхто не сідав за святковий стіл, поки не привезуть діда Андрія. Він і нині стоїть мені перед очима: худенький, стрункий, з лагідною посмішкою на вустах...

Війну програли всі.
Світ похлинувся людською кров'ю.
Голод.
Розруха.
Революція...

Солдати розходились по домівках.
Прийшов час і Ліксандрові з братами покинути окопи. Брати йому й кажуть:

— Думаємо в Канаду їхати, бо, видно по-всьому, толку тут уже не буде. Це країна для мук.

Ліксандр відмовився:

— У мене син росте, і я дуже люблю Домну. А ви їдьте.

Брати Токаренки таки дістались до Канади. До 1931 року Ліксандр отримував від них листи, писав і їм. Вони там міцно стали на ноги, одружились, народили дітей.

...Я не шукав своїх родичів у Канаді, так уже склалося, але достеменно знаю, що їх там не мало. Ще одна гілочка нашого родового дерева вже і на американському континенті...

*Донька Надія.
1945 рік*

Ліксандр повернувся до рідного села, і з запалом взявся до роботи. Власноруч збудував новий будинок, я ще його застав — просторий дубовий ґанок, на вікнах різьблені з липи віконниці, тини дубові, брами ковані...

Народилося ще три доньки — Марія, Віра, Надія — моя мама та син Віктор.

Нова влада поділила поміщицьку землю. Здавалось, і землі вділили, і коней дали, і плуги, і вози — працєю, і все буде. А ні. Бідних не поменшало.

Є така примовка:

— Чому бідний?

— Бо дурний.

— А чому дурний?

— Бо бідний.

Так і тут. Жнива. Збирають жито, пшеницю і всяку пашницю. Складають в копи. В копі тридцять снопів покладених навхрест, колоссям усередину, зверху шапка — сніп, розпушений колом, гузирем догори — від дощу. Через тиждень-другий добрі господарі молотити починають — хто ціпом, хто молотаркою.

Молотить своє збіжжя і Ліксандр. Годи-

на стоїть: сонце, вітер легенький — і обмолотиш, і підсушиш, і провієш, тільки не дрімай.

А вулицею ватага, з косами, ціпами.

— Ви куди, хлопці?

— У Таврію, на заробітки!

— А своє вже обмолотили? — питає Ліксандр.

— Та хай стоїть. Де воно дінеться?

Під Різдво повертаються заробітчани. І гуртом у шинок. П'ють, гуляють. Сюди-туди — гроші скінчились. А вдома діти їсти просять.

Треба молотити своє. Вигрібають з-під снігу почорнілі під осінніми дощами снопи, молотять на морозі. Хукають на пальці, бідкаються — половину зерна вже мишва змолотила...

Через місяць біжать до Ліксандра:

— Позич! Ми відробимо...

— Добре. Я тобі й так дам. Тільки за одної умови...

— Якої ще умови?

— Дітей до школи віддай.

— А навіщо?

— Щоб не були такими дурнями як ти!

Або ще картинка.

Осінь, дощі, багно по коліна. Тягнуться

вози на базар у Брусилів. До кожного телиця припнута, а в кого й дві.

— Ліксандр! — кричить з воза Хведько: — Дивись, які телиці вирости!

— Вирости, Хведька, та зйдуть як ці калюжі в мороз...

— Як це зйдуть? Гроші будуть! — чоловік сердито шарпає віжками і стьобає батогом коней.

А в Брусилові перекупники рвуть Хведька за поли, торгуються, ціну збивають. От уже й зговорились, ударили по руках, і в шинок — могорич пити.

Хведька при грошах, хміль голову туманить, веселий водить жінку базаром, до всяких товарів придивляється. А тут і циганкуватий продавець вибігає з-за прилавка, бере Хведька під руку і шепче улесливо:

— Купіте даме румінкі. Она у вас така красавіца...

І Хведька купує. Майже по ціні телиці. І знову могорич. Продавець спокушає:

— А ви, купіте єщо одні — куме на пірогі за крестніка.

— І куплю! — кричить вже добряче підхмелений Хведька.

Повертаються додому. Фекла у новень-

ких руминках (це такі черевички з хутряною опушкою), другу пару, для куми, зав'язану у хустку, тримає на колінах. Тішиться обновкою, і на гадці не держить, що не для поліської багнюки ця городська взувачка...

А дома хата колодою підперта, кінь старий, вироблений, у хліві корова гнилою соломою давиться. Дітей купа.

І земля є, а їсти нема чого — то миші, то руминки...

Донька Надія, зять Іван, сестра Івана —
Марія, батько Івана — сват Ліксандра
Можаровський Володимир, його син Микола
і жінка — сваха Ліксандра Можаровська Марія.
1953 рік

З 1920 по 1930 українське село встигло трохи пожити, подихати свободою. Партійні осередки, сільради і комбіди (комітети бідноти) особливо нерви не мотали. Вони проводили безкінечні збори, засідання, народні гуляння.

У Кочерові відкрили парк відпочинку, поставили височенну гойдалку. На цю розвагу збиралась молодь с семи довколишніх сіл. По неділях, коли люди за звичай йшли до церкви, тут грала музика, влаштовували танці.

Одного дня гойдалка обірвалась. Постраждало кілька чоловік. Серед них був і син Ліксандра Андрій. Красень-хлопець, він мав освіту, працював бухгалтером, хотів вчитись у вищій школі, і тут таке...

Ліксандр привозив найкращих лікарів, навіть професорів з Києва, але врятувати хлопця не вдалось. Через півроку він помер у страшних муках.

*Донька Надія з онукою Оленкою та зять Іван з онуком Анатолієм.
1962 рік*

У ті роки в селі з'явилося багато заможних селян. Серед них був і Хіра (не знаю імені-прізвища, пам'ять зберегла лише його вуличне прозвисько). З фронтів першої світової доля занесла його у вир громадянської, заслужив там орден. Додому повернувся вже далеко по тому як поділили панську землю, отож йому віддали те, що лишилось — піщану пустку під лісом. Хіра не лаявся, не кричав, не бив себе в груди, похваляючись заслуженим орденом, а взявся до роботи.

Саморобна тачка, заступ — і за рік під лісом хлюпотів хвилями великий став. Хіра обсадив його вербами, запустив коропів. Скоро все село купалось у його ставку і їло його коропів.

При ставку Хіра облаштував красиве обійстя, поставив новий будинок, клуню, господарські будівлі, майстерню, невеличку кузню. Він був майстровитий чоловік, умів працювати і з деревом і з металом.

Де б не йшов, очі його нишпорили по землі, помітить найдрібніший шматочок заліза — гаєчку, іржавий гвіздок, — і в кишеню. Коли траплялось щось важче, йшов

по тачку чи коня запрягав, віз додому. З того металолому він кував лемеші, плуги, складав сівалки, віялки, косарки, інший необхідний хліборобові реманент. Його вироби йшли нарозхват — він робив те, чого не могли дати радянські заводи.

Але антисвіт уже сунув в Україну. Починалась колективізація. Партійні збори, що донедавна були пустопорожньою балаканиною і джерелом сільських анекдотів, перетворилися на страшні судилища, де будь-кого могли оголосити “ворогом народу” і відправити туди, де Макар телят не пас на вірну погибель.

Особливо ревно розправлялись із заможними односельцями такі собі Костирка, Леґа, Потап, якими верховодив Сопляк. Сопляк, — за метрикою Вася, — жив у напіврозваленій халупі, спав на полику у куфайці. Ту куфайку він не знімав ніколи, обдерта, засмальцьована вона ніби приросла йому до тіла. З носа йому постійно капало, він утирався рукавом, і від того рукави куфайки взялися блискучою кіркою. Ота його хронічна нежить і знаменита куфайка й утілились в зневажливе прізвисько — Сопляк.

Як голова активу Сопляк водив уповно-

важених з району і області по хатах, допомагав вибивати податки. Зайшли у двір вісімдесятилітнього діда, який уже місяць не вставав з постелі, і накинулись на його дружину:

— Пачему не платіш? У нас разговор короткій: платіш — живі, нет — расстрел! Гдє хазяїн?

— У хаті...

— Веді к нєму!

Уповноважений вирвав з кобури маузер і з матюччям увірвався у хату. Дід, лежав у ліжку, вкутаний кожухом до підборіддя, важко дихав.

Уповноважений тицьнув його маузером в груди:

— Ану аткрой глаза! Да ти знаєш кто перед тобой?!

— Знаю,.. — прошамкотів беззубим ротом дід.

— Ну і хто?

— Срака! — зібравши рештки сил, голосно відповів дід.

Першим вивезли Хіру. Забрали з усією родиною.

Верби порізали. Все обійстя розібрали, перетягли до колгоспу. Щось пропили, щось поцупили собі додому. Коней продали циганам, корів порізали, поїли.

Ліксандр добровільно віддав в колгосп своє поле в урочищі Пенькуватому. Там у нього був розкішний сад. Усю зиму 1931 року довбав мерзлу землю, викопував кращі сортові дерева, перевозив на город біля хати. Соток двадцять засадив. Те що лишилось, активісти пустили на дрова.

А весною явилась до нього депутація на чолі з Сопляком.

— Всіх коней, корів, окрім одної, забираємо в колгосп! Клуню, стайню, конюшню, комору теж забираємо.

Згодом пустили на дрова ясени і рідкісні породи ялин, які Ліксандр роками збирав і привозив з різних країв, обсаджуючи ними обійстя. Рубали дерева демонстративно, без жодної на те потреби — поруч ліс, повно сухостою...

Половина Ліксандрових коней здохла в колгоспі від голоду. Пропали й корови.

А влада все тугіше закручувала гайки. За найменшу непокору, а то й за доносом чимось ображеного чи просто заздрісного сусіда, чесних і працьовитих господарів кидали у в'язницю, їхні родини вивозили в Сибір.

Ліксандр відчував, що і його чекає така доля. І приготувався до втечі. Зашив у чоботи документи, трохи грошей. Наступної ночі збирався покинути село.

Не встиг.

За ним прийшли.

Тоді забрали двадцять чоловік. Що з ними сталось і досі ніхто не знає...

Коли вантажівка з арештованими в'їхала в ліс, Ліксандр звернувся до конвоїра:

— Мене все одно скоро розстріляють, а на мені, бач, гарний одяг: пальто, костюм дорогої шерсті... Забери собі, а то пропаде.

Конвоїр постукав у кабінку. Машина зупинилась.

Ліксандр зняв пальто, простягнув конвоїру. Той відставив гвинтівку, пхав руку в рукав "дарованого" пальта. Ліксандр хапонував зброєю і зістрибнув з машини. Тільки його й бачили...

Наступного дня у хаті Ліксандра влаштували трус. Забрали все: одяг, посуд, якісь

*Донька Надія і онука Олена.
1969 рік*

заощадження. А вже увечері жінки Потапа, Костирки і Леґа хвалились по селу обновками — платтями і спідницями Домни та її доньок. Одяг був гарний, дорогий.

Увечері знову прийшли.

— Де твій чоловік?!

І почалось.

Зірвали хустку, намотали на руку косу (Домна мала розкішне волосся, тугу косу) і головою в стіну. Щосили. Раз, другий...

Домна втратить свідомість. Її віділлють,

поставлять на ноги, і знову: косу на руку і головою об стіну. Втратить свідомість, оділлють, і далі катують...

І так щоночі.

На очах дітей.

Минуло півтора року. Глупої зимової ночі у причілкове вікно постукали.

Це був Ліксандр.

Обняв Домну, приголубив дітей.

— На ось гроші, сховай, — вклав у руки дружини пакунок.

А за кілька хвилин у двері вже ломились енкавеесники.

Ліксандр вискочив на горище, через слухове віконце вибрався на покрівлю і зістрибнув у сніг.

І таки втік.

А вдома все почалось спочатку. Волосся Домни на руку — і з усього розмаху головою в стіну...

На ранок вона вже лежала в труні...

Її поховали поруч з сином Андрієм, жертвою “культурних акцій” комуністичної влади...

Діти лишилися самі у пограбованій хаті. У них забрали все: одержу, посуд, познімали рушники, здерли скатерті зі столів, вивнесли книги, хоч мало хто з тих активістів

умів читати, —напевне пустили на самокрутки, чи у піч, на розпал. Постіль теж забрали. Діти спали на голих дошках.

Як вижили? Привчені змалку до праці при землі, вони вміли користуватися і щедрими дарами поліської природи: збирали гриби, ягоди, лісові грушки-дички, кислиці, рвали калину, шипшину, ловили рибу. Сушили, ховали в коробках, якими була підшита покрівля хати. Ті запаси і врятували їх у страшну зиму 1933 року...

*Онук Анатолій.
1963 рік*

...У 60-х роках ми з мамою прибирали могили родичів. Поруч у густій траві ледь видніли ряди невеличких горбиків. Граючись, я почав стрибати по них. Мама мене насварила:

— Не стрибай по могилах! То могили з голодовки... Померлих там прикопали.

— А що таке голодовка?

— То жах, сину... У людей геть все забрали... З голоду люди їли один одного, найчастіше дітей... Вимирали цілими селами. Скрізь лежали мертві... Їх скидали на підводи і звозили до загальних ям на кладовищі...

— Мамо, а чому на них нема хрестів?

— Є, синку, на них хрести. Не всі їх бачать... Величезні, важезні хрести... Їх не підняти. А вони їх несли усеньке життя, аж до смерті... Але ти мовчи. Не треба про це говорити...

Мама була вчителька.

У 1940 році Надія, наймолодша донька Ліксандра (моя мама), стала студенткою медичного училища. Вона мріяла стати лікарем. Але не судилося. Почалася війна.

...Добиралася з Радомишля пішки. До Кочерова дев'ятнадцять кілометрів. Йшли удвох з подругою. Тягнули з собою нехитрі пожитки. Натомилися. День до вечора хилиться. А тут дядько підводою їх наганяє. Зраділи дівчата:

— Підвезіть, дядьку!

Він ні в яку. Подруга таки упросилася, влізла на віз, хоч і отримала батогом по руках.

Надія лишилась сама на лісовім шляху.

Хутко споночіло. Примостилась під сосною, сяк-так передрімала до ранку і з першими променями рушила далі.

Іван — зять Олександра, онук Анатолій, донька Надія.
1956 рік

...Гуде село: хто плаче, хто співає, десь гармошка грає — мобілізація. З родини Ліксандра забрали двох — сина Віктора і зятя Антона, Віриного чоловіка.

Наближались німці. Все ближче і ближче вибухи, пахкають одиночні постріли з рушниць, тріщать автоматні черги.

Лугом, по обидва боки річки поспіхом відходять радянські солдати: хто босий, хто в одних штанях, багато поранених, мало хто при зброї...

Надії треба на інший куток села, до сестри Марії. Та просила, щоб вона посиділа з її однорічним сином Володимиром:

— Може встигну хоч трохи картоплі з поля забрати.

Марія пішла. Через годину налетіли німецькі літаки. На село посипались бомби. Земля дивгтіла, почали горіти хати.

Надія з малим на руках вибігла в садок.

Куди сховатись? Скрізь справжнісіньке пекло. Упала на землю, прикрила собою малюка. Він, бідний, вже і плакати не міг...

Надвечір усе стихло. Марія, дякуючи Богові, жива, повернулася з поля. Надія побігла додому. Аби скоротити шлях, по-

далась навропростець, берегом. Скрізь лежали вбиті, нікуди ногою ступити...

— Дівочка! Дівочка! — раптом гукає хтось із жита.

Вона обімліла від страху. Дивиться: наш офіцер.

— Скажи, там в центрі села танкі — с крестами ілі со звьоздами?

— Та я не знаю. Я там не була...

— Помогі мені, дівочка...

А чим вона йому могла допомогти?

Наступного ранку у село вступили німці. Попереду йшли танки, за ними вантажівки з солдатами, мотоциклісти.

Блискучий легковик зупинився на містку біля двору Ліксандра. Хряснули дверцята, вийшов офіцер, став руки в боки, нишпорив очима навсебіч. З сусіднього двору викульгала старенька бабуса, вклонилася:

— Доброго дня, пане!

Офіцер гидливо зирнув на неї, сів у машину і поїхав далі.

А бабуса, мов чорний знак розпачу, ще довго гнулася в поклоні на курнім шляху...

Донька Надія з учнями Кочерівської середньої школи. Внизу другий зліва онук
Анатолій, якого мати брала в школу з чотирьох років і він сидів в класі з дітьми.
1959 рік

Зранку перед обійстям Ліксандра зупинилась підвода, запряжена парою гарно доглянутих коней. Діти з осторогою виглядали у вікна. Та хутко тривога змінилася радістю — у чоловікові, що відкривав ворота, вони упізнали батька.

Коли минулись перші обійми, висохли сльози радості, гуртом сіли за святково прибраний стіл.

Ліксандр розповів, що жив у Білорусії за чужими документами, працював під Брестом дорожнім майстром. За гарну роботу його нагородили орденом, і він їздив отримувати його аж у самісіньку Москву...

За кілька днів німці зібрали всіх мешканців Кочерова у центрі села. Призначали нову владу. Старостою поставили представника німецької окупаційної адміністрації з Радомишля. Заступника старости мали обирати самі селяни.

— Ліксандра хочемо! Ліксандра! — гукали з натовпу.

Він вийшов, вклонився людям.

— Який з мене начальник? Я — простий трудяга...

— Хочемо тебе! Ліксандра у заступники! — стояв на своєму натовп.

Окупаційна адміністрація затвердила кандидатуру Ліксандра.

Тимчасом німці арештували всіх сільських комуністів і колгоспних активістів разом з родинами. Потрапив у в'язницю і Сопляк. У тридцяті, коли він ходив у начальниках, до нього потайки бігала сільська красуня Параска, дружина іншого, але меншого за рангом сільського активіста, Назара. Незадовго до війни вона забрала дітей і перебралась до Сопляка. Так от їх усіх разом і забрали. Невдовзі їх мали розстріляти.

Ліксандр якось домовився з німцями, виправив їм нові документи і переселив в інше село.

А це були люди, які замордували його дружину...

Через багато років син Параски Олександр став моїм тестем. Бувало, коли випивав зайве, кричав на мене:

— Німець! Фашист!

А баба Параска любила мене страшенно. Я тільки й чув від неї який я красень і розумник...

Коли часом дружина доводила мене до сварки, я кидав спересердя:

— І навіщо мій дід вас врятував на мою голову?

Скільки зла і горя йому і його родині завдали ці активісти-комуністи, а він їх простив, врятував од загибелі...

Яка ж душа була в цього чоловіка!

До війни у селі жило багато єврейських родин. Були як усі. Разом працювали, разом переживали лихі часи. Бувало, і риди-
чалися. Німці брутально вирвали їх з сільської громади, загнали в гетто і хутко розстріляли. Лишилось кілька малолітніх дітей, яких переховували добрі люди. Ліксандр поклав собі врятувати їх. Але не встиг. Хтось доніс німцям. Дітей забрали. Він гірко переживав, картав себе, що не зумів одвернути їхню загибель. Згодом він постійно давав прихисток євреям, які тікали з міст, видавав їм документи, переправляв у глухі лісові села. Таким чином він врятував десятки людей.

Серед потоку втікачів була і Розалія, тридцятирічна красуня. Коли Ліксандр вручив їй нові документи і хотів відправити далі, вона навідріз відмовилась:

— Я лишаюсь з вами. І хай буде, що буде...

Ніякі умовляння на неї не діяли. Ліксандр мусив пристроювати її у селі. Згодом вони побрались. Роза народила йому доньку.

Ніхто й не підозрював про зв'язки Ліксандра з підпіллям і партизанами. А він, користуючись довірою окупаційної влади, маючи приятелів серед офіцерів-тиловиків, добре розуміючись в бухгалтерських документах і накладних, так організував справу, що мало не половина продовольства та теплового одягу йшли в партизанські загони, а не на німецький фронт.

Начальником поліції в Кочерові був такий собі Гуль. Жорстокий, неприхований садист. Ревно служив німцям, але головним для нього був розбій і грабунок. Рятуючись від голодної смерті, городяни пливом пливли на села, щоб обміняти на харчі коштовності, гарний одяг, дорогий посуд. Разом зі своїми поплічниками Гуль влаштовував засідки на київському шляху. Хапали всіх підряд, забирали все дочиста, людей відводили у ближчу яругу, наказували копати яму і вбивали. Німці робили вигляд, що не знають про таку "діяльність" Гуля, бо він ділився здобиччю з німецьким комендантом.

Партизани кілька разів пробували захопити і знищити Гуля, але він вислизав в ос-

танню мить. Хоч і жив під самісіньким лісом, не вдавалося взяти його й дома — при ньому завжди була купа охоронців з кулеметами, автоматами.

Якось Ліксандр незвично пізно повернувся додому і з порога скомандував доньці:

— Накривай стіл. Неси все, що є кращого в домі. Став горілку. Багато горілки. Будемо пити-гуляти!

— А що трапилось? Ви ж не п'єте... — розгубилась дівчина.

— Я тільки-но вбив Гуля. А ти — моє алібі. Хто б тебе не питав — усім кажи одне: батько з самісінького вечора і мало не до ранку сидів за столом, пив.

Ранком селом покотилася новина — цієї ночі убито Гуля! Наїхало німців, почались допити. Ніхто нічого не бачив і не чув.

Тут таке діється, а Ліксандра немає в управі. Поїхали до нього додому.

— Де батько? — питають Надію.

— Спить.

І розказала, що вчора, ще завидна, він сів за стіл і пив до ранку.

Кинулись до хати. Справді — накритий стіл, порожні пляшки, у повітрі тяжкий дух перегару і Ліксандр в одязі, з одним

Донька Надія, онук Анатолій, онука Олена, Наталія, дружина Анатолія,
Іван — зять Олександра, чоловік Надії.
1975 рік

напівстягненим чоботом на нозі, хропе у ліжку.

Повністю підозри від Ліксандра одвів його приятель-німець, який підтвердив, що звечора Ліксандр буцімто запрошував його розділити з ним застілля, але він запізнився — прийшов, коли Ліксандр уже заснув за столом...

Те, як він прибрав Гуля, так і лишилося таємницею.

1943 року в Кочерів увійшли радянські війська.

“Смерш” вишукував усіх хто прислужував чи співпрацював з німцями, їх негайно брали під варту і звозили в село Забілоччя. Там був штаб “смершу”.

Ліксандр пішов туди сам.

Наступного дня Надія теж пішла в Забілоччя, щоб довідатись про долю батька.

Знайшла той штаб. Бачать виводять чоловік десять і тут таки, неподалік, ставлять до стінки напівзруйнованого хліва і розстрілюють.

Надія залилась сльозами.

На ганку стояв полковник, кутив. Підійшов до Надії:

— Чего плачешь, дівочка?

— Та в мене батько тут... Може і його вже розстріляли...

— А как его фамилия?

— Токаренко... Олександр...

— Дівочка, твой отец — герой! Он напшет отчоти і через два дня верньотся домой. Он будет председателем колхоза. Іди домой, жди.

І справді, через два дні Ліксандр був вдома.

А село гуло: як? При німцях він займав таку посаду, а його відпустили? Тут он за менші гріхи розстрілюють і у в'язницю запероторюють, а його ще й головою колгоспу хочуть поставити?!

Ліксандр навідріз відмовився від будь-яких посад. Пішов працювати сторожем в конюшню. На роботу ходив не в засмальцьованій куфайці, як колишній активіст Сопляк, а в костюмі, в холодну пору — в доброму пальто.

У наших краях віддавна ходить примовка: “Не бери жінки з Забілоччя і не купуй коня в Кочерові”.

У Кочерові багато людей “хурували”. І коні, доставляючи вантажі на далекі відстані, часто слабували на ноги. З першого погляду й не помітиш їхнього ганджу — молоді, гарно доглянуті, а запряжеш у віз чи плуг — ледь переставляють ноги, падають. От від купівлі таких коней і застерігало прислів'я.

А чому не можна брати жінку із Забілоччя, про те історія мовчить. Хоча певна доля правди у тому застереженні є — Віктор, син Ліксандра, привів дружину із Забілоччя. Дружина його шанувала мало і, зрештою, покинула.

Він пройшов усю війну, а в 1945 отримав кульове поранення в живіт, витримав сім операцій. Помер у Радомишлі. В лікарні медсестра переплутала ліки — замість знеболюючого дала йому якусь отруту...

Загинув наприкінці війни і зять Антон, його поховано в братській могилі в Глибокому Чернівецької області...

А тут об'явився колишній чоловік Рози —

полковник-політпрацівник. Кричав, погрожував пістолетом, але Розалія не хотіла кидати Ліксандра. Полковник поїхав ні з чим. Якоїсь ночі, коли Ліксандр сторожував, полковник повернувся з групою солдат і силою вивіз непокірну дружину.

Ліксандр лишився сам.

Наталія.

*Онука першого комуніста в селі Кочеров
Василя Вознюка. Донька Олександра,
який у 8 років був під окупацією
і якого врятував від розстрілу Ліксандр-
Олександр Мехтодович Токаренко.
Дружина Анатолія.
Гра долі не є рок.*

Війна закінчилась. Додому поверталась молодь, яку примусово вивезли в Німеччину.

Якогось вечора біжить до Ліксандра сусідка Перчиха:

— Ліксандр! Ліксандр! — голосить і рве на собі волосся. — Що ті кляті німці зробили з дочкою! Зійшла дочка з розуму! Як вечір — гріє на плиті баняк води, виливає у дерев'яні ночви, роздягається догола і сидить там! І чимось пахучим таким натирає себе!

Ліксандр пішов, поговорив з дівчиною.

Каже Перчисі:

— Здорова твоя дочка. Це вона ванну приймає. Звикла в Німеччині за чотири роки.

Коли доньки приводили до Ліксандра онуків, він зустрічав їх на ганку, не приховуючи сліз. Хто зна, були то сльози радості, що життя триває і Бог дав йому дожити до онуків, чи він оплакував їх гірку сирітську долю, ті випробування, які чекали на них?

...Мені три роки.

Мама в школі отримала талони і купила посуд з порцеляни і кераміки. Після війни це була рідкість. Посуд стояв у буфеті на кухні.

Повертається мама зі школи і застає таку картину: я стою на стільці, дістаю з буфета тарілки і кидаю на підлогу. Вони лунко розлітаються на друзки. Дід Ліксандр дивиться на те і лагідно всміхається.

Мама подумала, що з батьком щось не те.

— Що ви робите? Хіба ж так можна?!

А дід їй і каже:

— Ти подивись як він сміється!

*Правнучка Ірина.
1985 рік*

У лютому 1958 року Ліксандр зліг. Через кілька днів він послав маму на горище, вказав де таємна схованка:

— Забери звідти пакунок, принеси мені... Там був пістолет і посвідчення.

Він сказав номер телефону. Мама подзвонила.

Приїхав офіцер розвідки.

Ліксандр уже лежав у труні.

Офіцер забрав згорток, попрощався з Ліксандром, подякував мамі.

— Ваш тато був мужньою людиною. Пишайтесь ним.

Поховали Ліксандра поруч з Домною.

Вони вже багато років лежать в одній могилі — Ліксандр і Домна. Під одним хрестом.

Скромним і легким.

Не таким, який вони несли за життя...

...Сплив час.

У розповні період, який згодом називатимуть застоєм.

Я працював завідуючим відділом науково-дослідного інституту Інформації Держплану Кабінету Міністрів України, був секретарем парторганізації — все дуже висококар'єрно.

На вихідні я приїхав до мами в село.

Мама була заслуженою вчителькою.

Зі сльозами на очах розказала мені, як міліція шукала в селі самогон.

Ходили по всіх хатах. Були і в нас. Без будь-яких документів і постанов на обшук лазили по хаті, нишпорили в шафах, заглядали під ліжка, перетрусили комору.

А в холодильнику стояла пляшка самогону. Мама непомітно її дістала і опустила в кишеню халата, в якому вона за звичай ходила удома.

Капітан міліції кричав, погрожував, вимагав:

— Атдайте самі!

Потім обнишпорили всі господарські будівлі.

Так нічого не знайшовши, пішли.

Мама була рада-радісінька, що все так добре минулося, і вона зуміла з тією пляшкою самогону пошити в дурні місцеву міліцію.

Я сміявся:

— То це ви так міліції боїтесь?!

До мене не дійшло. Я так і не зрозумів, яке безправ'я коїться в країні.

У дев'яностих роках я почав бізнес — книжковий, невеликий.

Десять років я годував купу міліціонерів: від сержанта до полковника. Скільки я від них натерпівся!

Згодом заступник начальника податкової міліції захотів мене прибрати.

Бандити врятували мені життя. Ті бандити, яким мене замовили...

Чим не антисвіт?

Через дві революції пройшла вже незалежна Україна, а антисвіт не сходить з землі, а навпаки, набирає силу. Ось уже і війна Росії з Україною...

Тисячі вбитих. Тисячі поранених. Тисячі пропалих безвісти. Сотні тисяч біженців. Розбомблені і спалені будинки, заводи, понівечені мости і дороги...

Антисвіт хижим звіром поглинає території, людей, а особливо свідомість людсь-

ку, наливаючи люттю й ненавистю серця і душі...

Що змінилось в білім світі?

І що є гарне, щасливе життя?

24.10.2014

Літературно-художнє видання

Можаровський А.І.

Ліксандр. *Повість*. — К.: «Неопалима
М74 купина», 2014. — 64 с.

ISBN 978-966-2002-09-6

У формі родинної хроніки автор, подаючи епізоди біографії свого діда, показує велич, силу, благородство духу простого українського хлібороба, його одвічне прагнення до творення краси.

ББК 83.3(4Укр)

Відповідальний редактор
Михайло МАЛЮК

В оформленні книги використані фото
Михайла МАЛЮКА

Верстка
Ганни СОЛДАТЕНКО

Здано до виробництва та підписано до друку 15.12.2014.
Формат 70х90 1/32. Зам.
Ум.друк.арк. 2,0.

Видавничо-поліграфічний Центр «Київський університет»
01601 м.Київ, бул.Т.Шевченка.14, кім.43
Свідоцтво ДК №1103 від 31.10.2002.